

ПРАЦА ЗМЕШАНАЙ РЭЭВАКУАЦЫЙНАЙ КАМІСІІ Ў 1921–1924 ГАДАХ. ЗВАРОТ КУЛЬТУРНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ

Пытанне аб звароце польскіх культурных каштоўнасцей узнікла па ініцыятыве расійскага боку непасрэдна пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г., яшчэ да абвяшчэння незалежнасці Польшчы ў 1918 г. і заключэння Рыжскага мірнага дагавора 1921 г. Так, Дэкрэтам от 28 лістапада 1917 г. быў створаны Камісарыят па польскіх справах, а 17 (30) студзеня 1918 г. СНК РСФСР прыняў дэкрэт, у якім рэгламентавалася, што прадметы даўніны і мастацтва, бібліятэкі, архівы, карціны, і наогул музейныя прадметы, дзе б яны не знаходзіліся, прымаюцца як нацыянальная маёмасць польскага народа пад абарону ўлады Рабочага і Сялянскага ўраду ў асобе Камісарыята па польскіх справах і Грамадства аховы старажытнасцей да перадачы іх польскім народным музеям [1, с. 205].

У сувязі з гэтым дэкрэтам былі прадпрыняты энергічныя меры па выяўленні, уліку і захаванні каштоўнасцей польскай культуры на тэрыторыі Савецкай Расіі, што дазволіла пазней перадаць Польшчы цалкам многія культурныя каштоўнасці. Іх частка, у тым ліку абсталёванне каралеўскіх замкаў у Варшаве і Кракаве, шматлікія скульптуры, карціны, габелены і інш. былі вернуты ўжо ў снежні 1921 г., праз месяц з пачатку працы змешанай спецыяльнай камісіі. Напрацягу 1922–1924 гг. прадметы даўніны і іншыя культурныя каштоўнасці, па меры іх знаходжання, вызначэння прыналежнасці (у некаторых выпадках нават частковай рэстаўрацыі – карціны Каналета) вярталіся ў Польшчу.

У сувязі з неабходнасцю рэалізацыі XI артыкула Рыжскага мірнага дагавора эканамічна-прававы адзел Народнага камісарыята замежных спраў РСФСР 1 сакавіка 1921 г. правёў нараду па пытанні аб эвакуіраванай з Польшчы маёмасці і архівах [2, арк. 25–30]. У выніку нарады быў распрацаваны праект цыркуляра ва ўсе ўпраўленні музеяў, палацаў, архіваў, бібліятэк і іншых мастацкіх і навуковых сховішчаў РСФСР аб зборы дакладных звестак, складанні вопісаў прадметаў [2, арк. 18–23].

Канкрэтна пытаннямі перадачы культурных каштоўнасцей займалася створаная 7 кастрычніка 1921 г. змешаная расійска-ўкраінска-польская камісія. На чале польскага боку стаяў А. Альшэўскі, савецкага – О. Ю. Шмідт (пасля яго змяніў П. Л. Войкаў). У складзе камісіі існавалі некалькі

падкамісій: музейная (у складзе дырэктароў музеяў Львова і Кракава – А. Чалоўскі, Ф. Копер), бібліятэчная і гістарычных архіваў (у складзе прадстаўнікоў бібліятэк Кракава, Варшавы і Познані – Э. Кунцэ, С. Рыгель, Э. Хвалевік, К. Пекарскі), адміністратыўных архіваў (пад кіраўніцтвам У. Сухадольскага). У рамках камісіі існавалі пасады экспертаў. Яе месцазнаходжаннем была выбрана Масква, з аддзяленнямі ў Санкт-Пецярбурзе і Варшаве. Праца камісіі каардынавалася сакратаром С. Стажынскім. У канцы сакавіка 1921 г. у Галоўным архіўным упраўленні было прынята рашэнне аб стварэнні 27 красавіка Камісіі для высвятлення пытанняў, звязаных з перадачай дакументаў Польшчы. У склад Камісіі ўваходзілі У. І. Пічэта, М. Ф. Бельчыкаў, С. К. Багаяўленскі, М. К. Любаўскі [2, арк. 59].

У выніку працы камісіі большасць прэтэнзій польскага боку было задаволена ці вырашана палюбоўна шляхам прадастаўлення раўнацэннага эквівалента. Разам з тым некаторыя польскія прэтэнзіі былі адхілены. Гэта датычылася, у прыватнасці, Літоўскай метрыкі. Эксперт расійска-ўкраінскай дэлегацыі У. І. Пічэта, у сваіх запісках адзначаў, што Літоўскай метрыка для беларусаў і літоўцаў з’яўляецца такім жа помнікам мінулых гадоў, як і Каронная метрыка для палякаў [3, арк. 13–17]. Пры атаясамленні архіва з культурнай каштоўнасцю дзяржавы неабходна кіравацца прынцыпам тэрытарыяльнага паходжання. Такім чынам, Літоўская метрыка, як збор дакументаў, створаны на тэрыторыі Беларусі і Украіны, не можа быць польскай культурнай спадчынай. Гэты прынцып лёг у аснову дакумента, падрыхтаванага П. Л. Войкава [4].

Падчас працы змешанай рээвакуацыйнай камісіі адзначыліся спрэчкі адносна звароту так званай калекцыі С. М. Красноўскага, якая налічвала 507 скрынь, сам уладальнік ацаніў яе ў 15 млн. рублей. У канцы 1917 г. пры пасрэдніцтве А. Лядніцкага, старшыні Ліквідацыйнай камісіі па справам Каралеўства Польскага, Красноўскі ахвяраваў свае каштоўнасці “польскаму народу”, што абараняла іх ад нацыяналізацыі і рабіла магчымым рэвіндыкцыю на карысць Польшчы. Дзякуючы намаганням А. З. Смалінскага, калекцыя захоўвалася на складах Петраградскага аддзела Таварыства апекі помнікаў мінулага.

Пытанне перадачы калекцыі С. М. Красноўскага было пастаўлена яшчэ ў 1918 г., калі сам уладальнік ад’яджаў у Варшаву. Пасля сямі месяцаў разгляду справы ў Народным камісарыяце замежных спраў РСФСР рашэнне звароту каштоўнасцей было адкладзена на нявызначаны тэрмін. Ужо пасля падпісання Рыжскага мірнага дагавора 18 сакавіка 1921 г., у адпаведнасці з XI артыкулам, зноў было пастаўлена пытанне аб рэвіндыкцыі. Напрацягу пяці месяцаў (з 7 каст-

рычніка 1921 г. з моманту стварэння змешанай спецыяльнай камісіі і да канца сакавіка 1922 г., калі ў Варшаву былі накіраваны першыя эшалоны з рарытэтамі) у рамках пасяджэнняў польска-расійска-ўкраінскай рэвіндыкацыйнай і рээвакуацыйнай камісіі абмяркоўвалася справа перадачы. С. М. Красноўскі вымушаны быў непасрэдна звярнуцца да Савета народных камісараў РСФСР, і калекцыя цалкам была адпраўлена цягніком Масква–Варшава [5]. Згодна матэрыялам перыядычнага друку [6], у раёне Стаўбцоў (Мінская вобласць) састаў з 17-ці вагонаў быў спынены, агляджаны супрацоўнікамі Народнага камісарыята замежных спраў РСФСР, што зменшыла колькасць каштоўнасцей на 48 скрыней.

Праблемным пытаннем у працы камісіі стала справа звароту званоў. Польскі бок прадставіў патрабаванні на 19848 адзінак, аднак не падмацаваў іх якімі-небудзь дакументальнымі доказамі. У выніку абследванняў 275 сховішчаў (толькі ў Ніжнім Ноўгарадзе было знойдзена 1373 адзінкі) савецкімі спецыялістамі было выяўлена 5874 званы, якія тэрытарыяльна належалі Польшчы. Астатнія былі вывезены або з беларускіх ці ўкраінскіх зямель. Па патрабаванні царкоўных суполак і мясцовых улад БССР 9 лістапада 1921 г. з Казані ў Мінск былі накіраваны па прыналежнасці 153 званы. Тым не менш гэта выклікала пратэст з боку польскай дэлегацыі, якая сцвярджала, нібыта яны належаць Польшчы [7, s. 117, 178].

Найбольш складанай справай стаў зварот Польшчы кніжных збораў, якія былі вывезены ў Расію пасля 1 студзеня 1772 г., а таксама архіваў. Рыжскі дагавор устанаўліваў, што “сістэматызаваныя, навукова апрацаваныя і якія прадстаўляць закончанае цэлае калекцыі, якія з’яўляюцца асновай скарбу сусветнага культурнага значэння, не павінны падлягаць разбурэнню” і калі выключэнне якой-небудзь часткі магло парушыць цэласнасць калекцыі, то гэты прадмет “павінен быць пакінуты на месцы за эквівалент у выглядзе прадмета роўнага навуковага ці мастацкага значэння” [8, с. 630]. У выніку з 1923 г. па 1934 г. у Польшчу вярнуліся бібліятэчныя зборы XVIII–XIX стст. агульнай колькасцю 13 257 рукапісаў, у тым ліку зборы А. Панінскага (каля 200 асобнікаў), зборы Нацыянальнага польскага музея (2308 рукапісаў) і іншыя рарытэты.

Расійска-ўкраінскай дэлегацыяй быў прадстаўлены ў ЦК УКП (б) даклад аб выніках яе працы ў 1921–1923 гг. У ім у главах “Музейная маёмасць”, “Архіўная маёмасць” і “Бібліятэкі і рукапісныя зборы” падрабязна апісваецца ход перагавораў з польскім бокам, пералічваецца, якія культурныя і мастацкія каштоўнасці былі выданы польскаму боку, а якія з’яўляліся прадметам спрэчак. Доклад завяр-

шаецца наступнымі вывадамі, што Рыжскі дагавор не ўтрымлівае ніякіх санкцый за яго невыкананне і так як у любым выпадку пры разнагалоссях бакоў не ўстанаўліваецца якіх-небудзь трацейскіх суддзяў, то гэтыя пытанні будуць вырашацца ўжо дыпламатамі ў наступныя дзесяцігоддзі. Гэта датычылася справы Літоўскай метрыкі, Кіеўскага цэнтральнага архіва, Крэменецкага музея. Канчатковая рыса пад пытаннем аб звароце Польшчы культурных каштоўнасцей была праведзена ў Генеральнай дамоў, падпісанай 16 лістапада 1927 г. У ёй бакі згадзіліся, што з моманту падпісання гэтага дакумента яны не могуць заяўляць ніякія новыя патрабаванні і прэтэнзіі, заснаваныя на артыкуле XI Рыжскага мірнага і дагавора і Дадатка № 3 да гэтага дагавора [9, с. 617]. У выніку працы камісіі па выяўленні тых ці іншых рарытэтаў спецыялісты прыходзілі да высновы, што частка прадметаў тэрытарыяльна і гістарычна звязана не з польскім народам, а з беларускімі і ўкраінскімі землямі. У адзінкавых выпадках гэта прыводзіла да перадачы каштоўнасцей беларускаму боку.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Ольшанский, П. Н. Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921–1924 / П. Н. Ольшанский. – М. : Наука, 1974. – 288 с.;

2 Иванов, Ю. В. Очерки истории российско (советско)-польских отношений в документах. 1914–1945 гг. / Ю. В. Иванов. – М., 2014. – 384 с.

3 Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (ДАРФ). – Ф. 5325. Воп. 9. Спр. 223.

4 Архіў знешняй палітыкі Расійскай Федэрацыі (АЗП РФ). – Ф. 0384. Воп. 1. П. 102. Спр. 17658.

5 Войков, П. Л. Два года работы российско-украинской делегации в смешанных российско-украинско-польских реэвакуационной и специальной комиссиях по исполнению Рижского мирного договора. Доклад / П. Л. Войков. – М., 1923.

6 Grochowska, M., Nykiel Kinga, B. Krosnowski Stanislaw Maciej / M. Grochowska, B. Nykiel Kinga // [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим доступа: <http://www.polskipetersburg.pl/hasla/krosnowski-stanislaw-maciej> – Дата доступа: 09.08.2021.

7 Kurjer Warszawski. – 1922. – № 100, 11 kwietnia. – S. 5. Zbiory muzealne prof. St. Krosnowskiego.

8 Dokumenty dotyczące akcji Polskich w Komisjach Mieszanych Reewakuacyjnej i Specjalnej w Moskwie. – Z. 6 : Szoste sprawozdanie roczne z działalności Delegacyj (17.V. 1922 – 17.V. 1923). – Warszawa,

1924. – 83 с.

9 Документы внешней политики СССР. У 24 т. – Т. 3: 1 июля 1920 г.–18 марта 1921 г. / редкол. : Г. А. Белов [и др.]. – М., 1959. – 723 с.

10 Документы внешней политики СССР. У 24 т. – Т. 10: 1 января – 31 декабря 1927 г. / редкол. : Г. А. Белов [и др.]. – М., 1965. – 687 с.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМ. Ф. СКОРИНЫ

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМ. Ф. СКОРИНЫ